

JOANNA PLUTA

UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Paradoks tandety – życie i twórczość Eda Wooda jako przykład sukcesu sztuki niskiej

Wprowadzenie

Przeważająca większość dzieł biograficznych, zarówno książkowych jak i filmowych, ma na celu scharakteryzowanie przebiegu życia jednostki, najczęściej wybitnej bądź wyróżniającej się w sposób znaczący na tle innych ludzi. Są także inne właściwości danej osoby, które wpływają na wybór jej życia jako tematu biografii. Należą do nich: kluczowe znaczenie danej osoby dla jakiejś dziedziny sztuki, rozpoznawalność, najczęściej wynikająca z rozpowszechnionych wiadomości o jej osiągnięciach oraz reprezentowanie przez nią jakiegoś ruchu społecznego lub grupy, na przykład walki pewnej mniejszości o równouprawnienie. Wybór osoby może być również podyktowany chęcią wykorzystania jej jako przeciętnego przedstawiciela jakiejś grupy, aby na jej przykładzie pokazać trudności, z jakimi mierzą się członkowie tej zbiorowości (Brownlow et al., 2013). Piszemy także biografie ważnych polityków lub postaci historycznych, których działania odciśnęły piętno na ludziach lub wydarzeniach. Nie bez znaczenia jest również tajemniczość postaci lub jej skomplikowana osobowość (Callan, 2013).

Wśród innych przyczyn wyboru bohatera opisu biograficznego wymienić można nadzieję autora na sukces finansowy (biografia postaci popularnej – celebryty (Callan, Sikov et al., 2013), ale też pragnienie opisanie życia i działalności osoby niepospolitej, przedstawienie jej talentu, a nawet geniuszu (Sardica, 2013), a także świadków ważnego okresu w historii (*ibidem*).

Biorąc pod uwagę wspomniane cechy postaci, zaskakująca wydaje się decyzja Tima Burtona o nakręceniu filmu *Ed Wood* (1994). Bohater tego filmu był reżyserem niskobudżetowych filmów klasy B, głównie gatunków takich jak horror, *science fiction* oraz *fantasy*, później także filmów pornograficznych.

Nazywany jest „najgorszym reżyserem wszechczasów”. Epitet ten po raz pierwszy pojawił się w książce *The Golden Turkey Awards* (1980) autorstwa dwóch krytyków filmowych, braci Michaela i Harry’ego Medvedów. O Woodzie można także powiedzieć, że jest on postacią „sławną z powodu swojej porażki” (Maio, 1995). Do filmu będącego jego biografią zaangażowano znanych aktorów (między innymi Johnny’ego Deppa oraz Sarah Jessicę Parker), zaś sam obraz zarobił \$5,887,457¹. Mimo że nie jest to dużym sukcesem finansowym, to produkcja ta została jednak doceniona przez krytyków oraz przez wielu widzów (Ebert, 1994). Tak więc mamy tu do czynienia z pewnym paradoksem; biografia człowieka, którego życie i twórczość była porażką, przedstawiona została z użyciem artystycznych środków. Te kontrasty wydają się być ciekawe z punktu widzenia analizy biografii twórczej. Celem autorki artykułu jest zatem przedstawienie życia i twórczości Edwarda D. Wooda Jr., próba wyjaśnienia fenomenu oraz popularności tej postaci, analiza biografii reżysera oraz odniesienie jej do filmu *Ed Wood* w reżyserii Tima Burtona, a także próba wskazania przyczyn zainteresowania postacią historyczną, która nie odniosła sukcesu w swojej dziedzinie i powodów jej wyboru jako tematu biografii filmowej.

Biografia twórcza Edwarda D. Wooda Jr.

Ed Wood urodził się jako Edward Davis Wood Jr. 10 października 1924 roku w Poughkeepsie w stanie Nowy Jork. Wśród zajęć dorastającego Eda warto wymienić czytanie komiksów, opowiadań *science fiction* oraz słuchanie i wykonywanie muzyki, zaś największą jego pasją zawsze była scena, aktorstwo oraz filmy. Jego pierwsza praca związana z kinem polegała na kontroli biletów przy wejściu na salę kinową. We wczesnej młodości Wood służył w United States Marine Corps oraz walczył w II wojnie światowej. Co osobliwe, nosił pod mundurem kobiecą bieliznę. Za swoje uczestnictwo w działaniach wojennych otrzymał wiele wyróżnień (między innymi Srebrną i Brązową Gwiazdę). W roku 1947 zamieszkał w Hollywood. Przez rok zajmował się drobnymi pracami w przemyśle filmowym, później zaś napisał scenariusz, a następnie wyreżyserował i wyprodukował swój pierwszy film – półgodzinny western pt. *Crossroads of Loreda*, w którym zagrał także jedną z ról. Film ten nigdy nie był w oficjalnej dystry-

¹ <http://www.boxofficemojo.com/movies/?id=edwood.htm>, stan z dnia 24.03.2016.

bucji. W 1948 roku Wood napisał i samodzielnie zrealizował sztukę pt. *The Casual Company*, która nawiązywała do jego wojennych doświadczeń. Dzieło to otrzymało bardzo złe recenzje i błyskawicznie zostało zdjęte ze sceny. Niezrażony tym reżyser napisał na podstawie tej sztuki – do dziś nieopublikowaną – powieść.

Jedną z najczęściej wspominanych cech Eda Wooda (poza jakością jego filmów) jest jego transwestytyzm, którego genezy ani momentu pierwszego pojawienia się nie znamy. Elementy tych zachowań zawierał autobiograficzny film Wooda z roku 1953 pt. *Glen or Glenda*, który może być odczytywany jako jego prywatny apel o tolerancję wobec męskiego transwestytyzmu. Główną rolę transwestyty Glena zagrał tutaj sam Wood, w swoich ukochanych różowych swetrach z angory i w pończochach². Większość filmu Wood reżyserował w przebraniu Glendy. W obrazie tym, oprócz niego, występowała także jego ówczesna partnerka Dolores Fuller oraz jego idol Bela Lugosi. W tamtym okresie był on już starzejącą się gwiazdą, człowiekiem uzależnionym od narkotyków, który największe sukcesy, takie jak rola Draculi w filmie z 1931 roku, miał za sobą. W omawianym filmie Lugosi wcielił się w postać Boga (we „wszechwiedzącego władcę ludzkich losów”; Lafrance, 2016), pobłażliwego dla transwestytów.

Do późniejszych, ważnych filmów w twórczości Wooda należy *Jailbait* (1954), który miał być dziełem w stylu *noir*, „poważnym”, pozbawionym wampirów i postaci rodem z horroru, oraz *Bride of the Monster* (1955). Ten drugi był typowym niskobudżetowym *science fiction*, z Belą Lugosim w roli szalonego naukowca próbującego przejąć kontrolę nad światem poprzez stworzenie rasy atomowych superbohaterów – potworów. Produkcja filmu była niezwykle trudna ze względu na znacznie ograniczony budżet. Ed musiał wyprzedać znaczną część praw do filmu sponsorom, co później poskutkowało niesatysfakcjonującym go zyskiem. W okresie kręcenia tego filmu Dolores rozstała się z Woodem, co było powodem jego załamania nerwowego. W 1955 roku Wood poznał Kathy O’Harę, swoją długoletnią partnerkę oraz żonę.

Cztery lata później ukazał się *Plan 9 from Outer Space*. Był to obraz obdarzony przez braci Medved w roku 1980 mianem najgorszego filmu wszechczasów. Opinia ta powstała na podstawie licznych uwag nadesłanych przez czytelników ich poprzedniego kompendium najgorszych dzieł filmowych (Patches, 2014). Sama produkcja tego filmu obrosła w wiele legend (Galino, 2016). Opowiada on o kosmitach wskrzeszających zmarłych, którzy zamierzają wyrazić swój sprzeciw wobec powszechnego wykorzystania broni na Ziemi. Jakkolwiek produkcja ta ukazała się po śmierci Beli Lugosiego, to jednak Wood wykorzystał w niej kilka ujęć z udziałem tego

² <http://www.filmweb.pl/film/Glen+czy+Glenda-1953-108604> stan z dnia 24 marca 2016.

aktora, „wpasował” je w tę historię. Rekwizytami w *Plan 9 from Outer Space* były latające spodki na sznurkach oraz kartonowe nagrobki. Podobnie jak w innych produkcjach, Wood często wykorzystywał losowo znalezione przedmioty. Znaczna część scen kręcona była w pojedynczych ujęciach. Aby uzyskać fundusze potrzebne do zrealizowania filmu, Wood przekonał kościół baptystów w Beverly Hills, aby wsparł jego projekt finansowo, zaś warunkiem było ochrzcenie całej ekipy filmowej, na co reżyser oczywiście przystał. Mimo często negatywnie ocenianych wyników jego pracy, Wood wykazywał znaczną pewność siebie i radość z osiągniętych efektów. Bardzo szybko film został uznany za porażkę. Do dziś wielu widzów, oglądając ten film, zwraca szczególną uwagę na błędy w nim występujące. Pełna ich lista, według jednej ze stron internetowych zawiera aż 85 pozycji³. Oto przykłady zaczerpnięte z tego zestawienia:

- w jednym oknie widoczne jest nocne niebo, a w oknie obok niebo popołudniowe;
- w pewnej scenie policjant upadając, kopie nagrobek, który zaczyna się chybotać;
- w jednej ze scen widać cień mikrofonu;
- podczas przemowy jednego z bohaterów „na tle czystego nieba” widać jego cień na materiale udającym niebo;
- błędy w narracji (zmiana czasu przyszłego na przeszły);
- w samolocie całe wyposażenie kabiny to termometr, zasłona kabiny prysznicowej i ster zrobiony z kartonu;
- jeden z bohaterów po śmierci widocznie oddycha i rusza oczami;
- czasem występuje brak synchronizacji między tym, co bohaterowie mówią, a tym, w jaki sposób poruszają ustami;
- spodek kosmiczny zmienia kształt po wylądowaniu z okrągłego na kwadratowy;
- kilkakrotne wykorzystanie tego samego ujęcia Beli Lugosiego.

Powstanie *Planu 9* było jednym z najważniejszych momentów w życiu Wooda ze względu na głośne kontrowersje, które mu towarzyszyły. Kolejny okres jego twórczości określić można jako schyłkowy (Galino, 2016). Późniejsze filmy reżysera to *The Bride and the Beast* (1958), który opowiadał o związku kobiety z gorylem należącym do jej narzeczonego, oraz sequel *Bride of the Monster*, zatytułowany *Night of the Ghouls*. Niestety, po zakończeniu pracy nad drugim z wymienionych filmów reżysera nie stać było na wykupienie zmontowanego materiału.

Pozostałe lata życia Wood spędził na kręceniu niezbyt finezyjnych, marnych filmów oraz pisaniu powieści. W tym czasie coraz rzadziej angażowany był jako reżyser, pogłębiało się jego uzależnienie od alkoholu. Czasem zatrudniano go w roli pomocnika innych reżyserów, a w latach

³ <http://www.moviemistakes.com/film2839> stan z dnia 13 lutego 2016.

sześćdziesiątych pisał scenariusze i reżyserował filmy na polecenie rządu. W tym samym okresie napisał aż 75 powieści (w większości typu *pulp*), nie stroniąc przy tym od whiskey i papierosów. W latach siedemdziesiątych alkoholizm Wooda pogłębił się, a sam reżyser ze względu na swoją trudną sytuację materialną zdecydował się rozpocząć kręcenie filmów pornograficznych dla firmy Sexx Education Correspondence School. We wspomnianym okresie Wood mieszkał z Kathy w bardzo zaniedbanym mieszkaniu, spędzając czas na awanturach i piciu alkoholu. Ostatecznie zostali wyrzuceni z mieszkania i wprowadzili się do jednego ze swoich przyjaciół aktorów. Ed Wood zmarł dnia 10 grudnia 1978 roku w Hollywood, na skutek ataku serca.

Ed Wood – przeszłość i charakter twórcy

Osobowość Eda Wooda

Po opisanu najważniejszych wydarzeń w życiu Eda Wooda, możliwe jest zarysowanie charakterystycznych cech tej postaci, które mogą budzić zainteresowanie widzów. Historia życia Eda Wooda dostarcza nam informacji na temat jego osobowości. Z pewnością wyróżniał się on entuzjazmem, żywiołowością i znaczną odpornością na krytykę (Lupo, Anderson, 2008). Burton w swoim filmie przedstawił go jako człowieka o wahaniach nastroju; jego energia i optymizm łatwo zmieniały się w załamanie i smutek (Galino, 2016). Niewątpliwie Wood przekonany był o swoim geniuszu, posiadał także niezwykłą wizję artystyczną (Ebert, 1994). Był odporny na krytykę, a zarazem niespokojny i bezbronny, choć potrafił trzymać się uparcie swojej wizji (Mellamphy, 2009). Akceptował innych ludzi i był tolerancyjny. Potrafił przyznawać się również do swoich słabości (Mellamphy, 2009). Zdaniem Lafrance (2016), Wood był tak oddany swojej sztuce, że wykazywał bardzo mocne wyparcie dotyczące nieprzyjemnych elementów swojego własnego życia. Jego twórczość określić można mianem twórczości instrumentalnej, stanowiącej środek do osiągnięcia pewnego celu, którym było urzeczywistnienie własnej wizji, zdobycie sławy i pieniędzy (Calek, 2015). Sztuka pełniła dla niego funkcję eskapistyczną, pozwalając mu oderwać się od trudnej rzeczywistości (Lafrance, 2016).

Transwestytyzm Eda Wooda

Jak już zostało wspomniane, ważną cechą Wooda, mającą wpływ na rozwój jego kariery i jego twórczość artystyczną, był jego transwestytyzm. Ubieranie się w damskie stroje sprawiało mu erotyczną przyjemność, nie

chciał jednak stać się kobietą; zależało mu na „pomieszaniu” obu płci, na przekroczeniu granic między płciami. Wood był heteroseksualny, co zostało zaznaczone poprzez wypowiedzi jego postaci w filmie. Zgodnie z opinią Deborah Mellamphy (2009), wizerunek Wooda łączył w sobie cechy charakterystyczne dla obu płci (cechy wyznaczające kobiecość – długie włosy, makijaż, widoczne biodra i damskie ubranie; cechy męskie – wąsy, męski głos i gesty). Takie współwystępowanie u jednej osoby cech charakterystycznych dla obu płci zgodne jest z diagnozą Otto Weiningera dotyczącą seksualnej inwersji (Weininger, 1906: 28). Mellamphy (2009) podkreśla, że w filmie Burtona Depp zdołał stworzyć postać, która, podobnie jak prawdziwy Wood, nie dostosowuje się do ustalonych konwenansów i która obala dotychczasowy, klarowny podział na „męskość – kobiecość”. Wood jest postacią, która udowadnia, że rozmaite formy kobiecości i męskości są możliwe; reprezentuje on trzecią płć (Mellamphy, 2009). Warto także zaznaczyć, że transwestytyzm Wooda staje się szczególnie widoczny w sytuacjach cierpienia psychicznego.

Epifania

Istotnym elementem rozważań biograficznych jest epifania. Rozumiana jest ona jako „wydarzenie znaczące, zwrotne, przełomowe” (Szmidt, 2012: 73), badane zwykle w życiu wybitnych twórców. Jakkolwiek założenie, że w życiu Wooda wydarzenie takie miało miejsce, może wydawać się kontrowersyjne, warto jest przeanalizować jego życie także z tej perspektywy.

Tak więc punktem zwrotnym w życiu Wooda było jego spotkanie oraz znajomość z Belą Lugosim, która pozwoliła na powstanie jego najbardziej znanych filmów. Wood uważał go za swego mistrza, źródło swojej inspiracji i wzór do naśladowania, a także jako powód do zachwytu i uwielbienia (nie dziwi zatem obsadzenie Lugosiego przez Wooda w filmie *Glen or Glenda* jako Boga). Lugosi symbolizował w oczach młodego reżysera horror idealny, o jakiego stworzeniu zawsze marzył Wood. Sam młody artysta okazał się z kolei być ważnym źródłem wsparcia dla starzejącego się oraz uzależnionego od narkotyków aktora (Wood spełniał wszystkie prośby o pomoc oraz przyjeżdżał na każde wezwanie Lugosiego). Z drugiej strony Wood, który pragnął osiągnąć sukces finansowy i marketingowy wywołany popularnością jego filmów oraz aplauz widzów, jako środek do celu wykorzystywał Belę Lugosiego, próbując znów wzbudzić zainteresowanie publiczności tym aktorem. Był tak zdeterminowany, aby wykorzystać Lugosiego do swoich celów, że użył nawet jego ujęcia z jego udziałem w filmie, który ukazał się już po jego śmierci. Poznanie starzejącego się aktora w pewien sposób umożliwiło mu i wskazało dalszą drogę, jak również stanowiło dla

niego natchnienie. Według Krzysztofa Szmidta (2012), spotkanie z „mistrzem”, z pewnym autorytetem, które było udziałem Wooda, można także określić mianem doświadczenia krystalizującego. W omawianym przypadku doświadczenie to miało charakter stopniowy, przyrostowy, ewolucyjny (*ibidem*), nie wiązało się z żadną gwałtowną zmianą, a wpływ Lugosi na jego twórczość można określić jak trwały.

Biografia Wooda z perspektywy Charlotty Bühler

Badając historię życia danej osoby, nawiązuje się czasem do koncepcji Charlotty Bühler. Istotnym elementem jest tu analiza przebiegu życia bohatera. Sens życia rozumiany jest jako samodzielne odkrywanie, że życie jest dane w określonym celu, po to by coś zrobić/wypełnić dla innych (Rzepa, 2005). Nie ulega wątpliwości, że sensem życia Eda Wooda było doprowadzenie do realizacji jego wizji artystycznej, stworzenie filmu idealnego, który odpowiadałby jego spojrzeniu na sztukę, ale także zdobył poklask szerokiej widowni. Tak jak w przypadku innych postaci, stopień realizacji i powodzenie w osiągnięciu celów uzależnione było od „możliwości, uzdolnień, talentów i cenionych wartości” oraz od sposobu rozumienia potrzeby samorealizacji (*ibidem*: 8). Wielu krytyków odmawia Woodowi talentu, ale trzeba też pamiętać o tym, że reżyser ten miał bardzo ograniczone możliwości finansowe i organizacyjne.

Twórczość Wooda a teoria Gardnera (1993)

Dzieła Eda Wooda, podobnie jak innych artystów, można rozpatrywać w kontekście koncepcji twórczości autorstwa Howarda Gardnera (1993). Badacz ten wyróżnia trzy elementy superstruktury, które wyjaśniają aktywność twórczą. Każdy z nich możliwy jest do prześledzenia w przypadku Eda Wooda. W jego życiu mocno zaznaczony był związek między „dzieckiem” a mistrzem (z Belą Lugosim w roli autorytetu i mentora). Drugim elementem jest tu związek między twórcą a jego obszarem działania. Praca Wooda obejmowała nie tylko szeroko rozumiany przemysł filmowy (aktorstwo i reżyserię), ale także pisarstwo. W każdej dziedzinie posługiwał się określonym zestawem symboli, nawiązującym do gatunku, w którym tworzył. Widoczny jest również związek między jednostką a innymi osobami w jej otoczeniu; związki z kolejnymi kobietami w jego życiu miały kluczowe znaczenie dla jego kondycji i samopoczucia psychicznego. Aktorzy i osoby, z którymi współpracował podczas tworzenia, często stawały się jego najbliższymi przyjaciółmi.

Rozpoznawalność Eda Wooda

Ważnym aspektem biografii Eda Wooda jest jego rozpoznawalność. Galindo (2016) wspomina o tym, że w ciągu kilku lat od śmierci reżysera (w latach osiemdziesiątych), wraz z wprowadzeniem na rynek kaset wideo, pojawiła się moda na oglądanie i kolekcjonowanie bardzo słabych jakościowo filmów klasy B i klas niższych. Moda ta miała związek z wydaniem *The Golden Turkey Awards* i z programem telewizyjnym *It Came from Hollywood* (program ten stanowił kompilację złych jakościowo filmów). Autor ten podkreśla, że głównym powodem, dla którego wciąż pamiętamy o Edzie Woodzie, jest uznanie go za najgorszego reżysera świata (ten wizerunek powinien jednak zostać uzupełniony przez inny, również prawdziwy obraz tego człowieka – postaci energicznej, oryginalnej, znoszącej cierpienia dla swojej sztuki). Ponadto, film *Plan 9 from Outer Space* oraz inne dzieła reżysera były i są pokazywane na różnych festiwalach filmowych jako ciekawostki. Rozwinął się przemysł produkujący gadżety dla fanów Wooda (na przykład koszulki). W 1994 roku Rudolph Grey wydał biografię Eda pt. *Ed Wood: Nightmare of Ecstasy (The Life and Art of Edward D. Wood, Jr.)*, która miała towarzyszyć filmowi Tima Burtona. Grey (1994) opisuje sztukę Wooda jako „mutację kulturową”. W 2009 roku opublikowana została książka Roba Craiga pod tytułem *Ed Wood, Mad Genius: A Critical Study of the Films*. Popularności tego reżysera dowodzi także fakt, iż został on wybrany na bohatera filmu biograficznego, choć, zdaniem Jonathana Lupo i Carolyn Anderson (2008), pewną ironią jest to, że największym osiągnięciem Eda Wooda stało się właśnie zainspirowanie Tima Burtona do nakręcenia filmu na podstawie jego biografii.

Film biograficzny *Ed Wood* a życie tytułowej postaci

Film *Ed Wood* miał swoją premierę w 1994 roku. Główną rolę zagrał w nim Johny Depp. Wśród innych znanych aktorów byli Sarah Jessica Parker, Bill Murray, Martin Landau. Film ten został nagrodzony dwoma Oscarami i był wysoko oceniony przez krytyków i filmoznawców (Sternbergh, 2007). Zamiarem Burtona było utrzymanie tego obrazu w klimacie kina z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, zatem cały film jest czarno-biały. Według Sary Higley (2001) strona wizualna filmu jest satyrą na niskobudżetowe dzieła Wooda. Lupo i Anderson (2008) określają tę produkcję jako pewną wskazówkę dla wszystkich artystów, gdyż ukazuje ona wagę wizji reżysera, nawet mimo braku sukcesu jego filmów. Podejście Burtona do biografii Eda Wooda było kpiarskie i żartobliwe, ale nie bezlitosne, satyryczne czy protekcyjne (Trawers, 1994). Mimo ironicznego wydźwięku filmu, dzieło to jest w istocie hołdem dla przejawianej przez Wooda potrzeby two-

zenia sztuki i iluzji (Higley, 2001). Evan Williams (2011) twierdzi natomiast, że poprzez ten film Tim Burton pokazuje swoje współczucie i akceptację dla osób zwykle marginalizowanych. Obraz ten może zostać uznany za podjętą przez Burtona próbę znalezienia autentyczności i usankcjonowania w „śmieciowej” biografii Eda Wooda (Pye, 2010).

Należy zaznaczyć, że film ten nie jest w pełni wierną opowieścią o życiu reżysera. Po pierwsze, obraz obejmuje tylko sześciolatek okres w jego życiu (1953–1959) – w którym miała miejsce premiera filmu *Plan 9 from Outer Space*. Jest to z pewnością interesujący okres w biografii Wooda, gdyż właśnie wtedy jego transwestytyzm stał się jawny (Mellamphy, 2009). Także wówczas powstały filmy najbardziej zapamiętane przez opinię publiczną (oczywiście, głównie ze względu na ich jakość). W filmie *Ed Wood* ukazano niektóre wydarzenia w całkiem inny sposób, niż miały one miejsce naprawdę (na przykład Wood poznał Kathy O’Harę w innych okolicznościach niż prezentowane w filmie – w barze, a nie w poczekalni na oddziale odwykowym; inaczej także wyglądało jego pierwsze spotkanie z Belą Lugosim – stary aktor na początku nie był tak entuzjastycznie nastawiony do współpracy z młodym, nieznanym reżyserem). Dodatkowo, w dziele przedstawiono także dwa wydarzenia, które nigdy nie miały miejsca. Jednym z nich jest scena, w której Wood spotyka swojego idola, Orsona Wellesa oraz rozmawia z nim o trudności tworzenia filmów, a Welles zachęca go do pozostawania wiernym swojej wizji, co dodaje Woodowi otuchy. W rzeczywistości do takiego spotkania nigdy nie doszło. Dodatkowo, historia ukazana w filmie kończy się fikcyjnym triumfem, podczas którego Wood oraz jego współpracownicy świętują premierę *Plan 9 from Outer Space* w Pantages Theatre, przy aplauzie zachwyconej widowni. Scena jest całkowicie fikcyjna, a wprowadzenie jej do filmu miało na celu okazanie Woodowi uznania, którego nigdy w życiu nie doświadczył. Poza tym jednak większość cech osobowości, które zasygnalizowano w filmie, w dużej mierze zgadza się z prawdziwymi. David Ansen (1999) twierdzi, że Ed Wood jako bohater filmu jest bardziej postacią metaforyczną niż zwykłym człowiekiem.

Lupo i Anderson (2008) zaznaczają, że powodem, dla którego Ed Wood został wybrany jako bohater filmu biograficznego nie są jego artystyczne osiągnięcia, ale jego niesłabnąca wiara w swoją wizję artystyczną, co prawdopodobnie nie jest obce samemu Burtonowi. Można także powiedzieć, że Ed Wood był oddany swojej sztuce, traktował kino jako sposób na ucieczkę od trudnej rzeczywistości, a takie odczucia są także bardzo bliskie jego filmowemu biografowi (Lafrance, 2016). Tenże krytyk dowodzi nawet, że nikt nie mógł zrozumieć lepiej niż Burton poświęcenia się swojej sztuce, któremu dawał wyraz Wood. Co więcej, relacja Beli Lugosiego i Eda Wooda ma swoje odzwierciedlenie w innej, jaka łączyła Tima Burtona z mistrzem horroru, Vincentem Price’em. Podobnie jak Wood, Burton

inspirował się twórczością Price'a, zaś jedno z pierwszych jego dzieł to sześciominutowy, anonimowany film pt. *Vincent* z 1982 roku. Dzieło to opowiada o małym chłopcu czytającym utwory Edgara Allana Poe i identyfikującym się z Price'm, swego czasu wielką gwiazdą horroru. Narratorem w filmie jest sam Price (Frierson, 1996). Lupo i Anderson (2008) wskazują także na film Burтона *Edward Scissorhands*, który był ostatnim, w którym zagrał Vincent Price. Burton był tak samo opiekuńczy wobec Price'a, jak Wood wobec Lugosiego. Obaj darzyli swoich mistrzów szacunkiem. Burton był, podobnie jak Wood, wychowany na niskobudżetowych horrorach. Wood i Burton mieli u początku swojej drogi zawodowej pewne wsparcie od weteranów kina, którzy stanowili dla nich inspirację. Od strony technicznej, obaj mieli problem z tworzeniem dobrych dialogów (Travers, 1994). Nie ulega wreszcie wątpliwości, że film *Ed Wood* idealnie wpisuje się w styl innych dzieł Burтона (na przykład *Beetlejuice* i *Mars Attack!*), które stanowią hołd dla horrorów i *science fiction* klasy B.

Tim Burton i Ed Wood byli mocno zakorzenieni w kulturze amerykańskiej. Jednym z symboli tej kultury jest mit *American Dream*. Zgodnie z tradycyjnym pojmowaniem tego terminu, w Ameryce każdy może osiągnąć sukces dzięki ciężkiej pracy, indywidualizmowi, niezależności i wierze w swoje siły, niezależnie od miejsca pochodzenia. Samuel J. Umland (2015) twierdzi, że życie i upadek Wooda może służyć jako swego rodzaju zaskakująca odwrotność amerykańskiego mitu o sukcesie. Współczesne postrzeganie życia Eda Wooda można interpretować zatem jako dekonstrukcję tego mitu. Z dzisiejszej perspektywy, życie i twórczość Eda Wooda ośmieszają ten symbol poprzez gloryfikację marnych i często kiczowatych efektów pracy reżysera wbrew jego wcześniejszym staraniom i marzeniom o prawdziwym sukcesie w branży filmowej. Ed Wood, mimo posiadanej wizji, ciężkiej pracy i poświęceniu temu w co wierzył, nie osiągnął konwencjonalnego sukcesu za swojego życia. Doceniony został dopiero po swojej śmierci, a wiele z jego filmów zdołało osiągnąć status dzieł kultowych.

Ed Wood jako postać budząca zainteresowanie W kręgu hipotez

Zainteresowanie Edem Woodem może być wyrazem fascynacji kiczem lub tandetą

D. Ansen (1999) określa popularność filmów Eda Wooda po jego śmierci jako wyraz zainteresowania przejawiany przez miłośników kiczu. Kicz odnosi się do rzeczy oczywistych, znajomych i nam bliskich (Kostera, 1997). Kino klasy B, w którym występują wampiry, potwory, groza (poja-

wiające się także w filmach Wooda) podawane jest często jako przykład kiczu „kwaśnego” (Moles, 1978: 74). Twórczość Wooda można postrzegać w kategoriach kiczu, gdyż spełnia ona jedno z założeń Stephena Conwaya (1991), a mianowicie wiąże się z prezentowaniem idealnej (choć niezrealizowanej) wizji. Conway (1991), powołując się na Kunderę, wskazuje na główną funkcję kiczu, którą jest słuzenie jako swoisty ekran ochronny, jako pewna bariera, która odgranicza od śmierci, smutku i trudnej codzienności. Taką funkcję ma niewątpliwie sztuka Wooda – pokazywanie absolutnie niestrasznych i nieprzekonujących obrazów śmierci bądź cierpienia ma wydźwięk komiczny, a przez to pomagający radzić sobie z trudnymi tematami egzystencjalnymi. Ta właściwość może być atrakcyjna dla widzów. Skłania to także do refleksji, zgodnie z którą Ed Wood sam wykorzystywał kicz, aby odgrodzić się od szarości i przeciętności swojego życia. Być może jego sztuka była dla niego szczególnie ważna, dodawała sił w ciężkich chwilach. Co więcej, twórczość Wooda spełnia cztery z pięciu zasad wymienianych przez Abrahama Moles (1978: 76–80) jako wyznaczniki kiczu: zasadę niedostosowania, zasadę synestezyjnej percepcji, zasadę przeciętności oraz zasadę komfortu. Należy jednak zaznaczyć, że interpretacja dzieł jako przejawu kiczu wynika przede wszystkim z określonego stosunku jednostki wobec danej rzeczy (Moles, 1978). Ponadto autor ten zwraca uwagę także na inny fakt, możliwy do prześledzenia w przypadku sztuki Wooda: mianowicie autentyczność, rozumiana jako nieintencjonalny sposób powstania kiczu, jest jego ważną cechą. Filmy Wooda reprezentują pewną modę oraz estetykę, która została spopularyzowana w latach osiemdziesiątych, wraz z wprowadzeniem na rynek kaset wideo. Dotyczyła ona oglądania i kolekcjonowania bardzo słabych jakościowo filmów klasy B i klas niższych. Zgodnie z tą estetyką im coś jest gorsze jakościowo, tym – paradoksalnie – lepsze, a im więcej oczywistych błędów zawiera dany film, tym lepiej. Filmy Wooda i im podobne tworzą zatem pewną swoją własną jakość, zgodnie z którą kicz jest czymś oczekiwanym i wymaganym, a nie efektem ubocznym. Zainteresowanie dziełami Wooda odpowiada zatem tezie Andrzeja Osęki (1978), zgodnie z którą kicz jest często traktowany z szacunkiem jako zjawisko cechujące się oryginalnością i innością.

Oglądanie filmów i poznawanie historii życia Wooda pozwala na dokonywanie porównań w dół

Zainteresowanie filmami i życiem Wooda można wyjaśnić teorią porównań społecznych Leona Festingera (Aronson, 1997). Dzięki dokonywaniu porównań społecznych w dół, a więc dzięki porównywaniu siebie z osobami mającymi niższe „wskaźniki” określonych cech lub właściwości, ludzie doświadczają większego poczucia zadowolenia z siebie. Patrząc

na filmy Eda Wooda można doświadczyć emocji, które symbolicznie mogą być wyrażone w twierdzeniu: „gdybym robił filmy, to na pewno nie byłyby tak złe”. Porównania te służą utrzymaniu poczucia własnej wartości, gdyż najczęściej nie są one obiektywnie weryfikowalne. Oglądając filmy Wooda niektórzy mogą pomyśleć: „może nie jestem najzdolniejszy/najlepszy w pracy (lub w innej dziedzinie życia), jednak z pewnością jestem lepszy niż ten reżyser”.

Filmy i życie Eda Wooda jako inspiracja

Analiza biografii Eda Wooda wskazuje na trudności i brak sprzyjających okoliczności do skutecznego działania, jakich doświadczał (szczególnie dotyczyły one materialnej strony życia). Fakt, że reżyser ten w wielu przypadkach jednak potrafił zainteresować swoimi filmami publiczność wskazuje na jego determinację i wytrwałość, co dowodzi roli tych cech w działalności twórczej. Można też przyjąć, że skoro jego filmy oraz on sam są do dziś pamiętane, mimo że jest to sztuka niskiej jakości, to przykład ten może zachęcać do wyrażania swojej wizji artystycznej oraz do nieporzucania swoich wysiłków bez względu na ich obiektywną wartość czy społeczny odbiór.

Podsumowanie

Kończąc rozważania na temat popularności Eda Wooda, warto przytoczyć komentarz Lupo i Anderson (2008), których zdaniem film Burtona nie jest opowieścią o porażce, ale historią biograficzną o osobistym sukcesie pomimo zawodowej porażki. Burton w swoim filmie przedstawił sprzeczność między brakiem prawdziwego talentu i sukcesu, a byciem osobą szczerą, otwartą i ciepłą w kontaktach międzyludzkich. Zabieg ten jest w pewnym sensie odwróceniem typowego stylu przedstawiania biografii, których bohaterami są wybitni artyści lub uczeni z trudem układający swoje życie prywatne (*ibidem*).

Postać Eda Wooda, tworzącego sztukę niską, przez wielu uznawaną za kicz, jednak rozpoznawalną i czyniącą go popularnym, wskazuje na pewną lukę w badaniach psychologicznych – większość badaczy pisze albo o twórcach wybitnych (o twórczości elitarnej, przez duże T) albo o twórczości egalitarnej (dostępnej dla wszystkich; np. Nęcka, 2001). Wydaje się jednak, że sztuka Wooda wykracza wyraźnie poza tę dychotomię. Wood i jego twórczość pozwalają na refleksję nad tym, czym jest sztuka, jak powstaje, czemu właściwie służy oraz od czego zależy jej sukces. Ed Wood wydaje się mieć także swego odpowiednika w czasach obecnych

– jest nim reżyser Tommy Wiseau, którego twórczość wzbudza ostatnio ciekawość widzów. Tak więc przypadek Eda Wooda nie jest przypadkiem osamotnionym.

The kitsch paradox – the life and the art of Ed Wood as the example of the success of low culture

Summary

The article aims at the presentation of the biography of Edward D. Wood Jr. And at the exploration of the causes of his popularity. Tim Burton's film *Ed Wood* is the major subject of this analysis. The film mentioned spans six years in the director's life during which his most renown films were created. *Ed Wood* has been remembered by the public opinion as „The Worst Director of All Time” (Medved, 1978), mainly because of his B-movie *Plan 9 from Outer Space* (1959). The reasons for choosing this person as the subject of Burton's film biography as well as Wood's features which are probably the most attractive for the audience are indicated. Amongst them are: the attainment of success despite the lack of skills and talent, charisma, self-confidence and the creation of films having „less to do with artistic achievement than with [Wood's] unblinking faith in his artistic vision” (Lupo, Anderson, 2008, p. 105). The article contains also the description of Wood's personality and life (both with the traits which distinguish him among the others), as well as of the extra-ordinary features of his biography (such as film-makers' ironic but uncynical attitude towards Ed Wood).

Keywords: Ed Wood, biography, popularity, kitsch, B movies.

Słowa kluczowe: Ed Wood, biografia, popularność, kicz, filmy klasy B.

Bibliografia

- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M. (1997), *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań.
- Calek A. (2015), *Drogi i bezdroża badań nad wybitnymi twórcami*, [w:] C.W. Domański, T. Rzepa (red.), *Na drogach i bezdrożach historii psychologii*, t. 4, Lublin.
- Craig, R. (2009), *Ed Wood, Mad Genius: A Critical Study of the Films*, North Carolina and London.
- Gardner H. (1993), *Creating minds*, New York.
- Grey R. (1994), *Nightmare of Ecstasy (The Life and Art of Edward D. Wood, Jr.)*, Feral House.
- Kostera M. (1997), *The Kitsch-Organisation*, „Studies in Cultures, Organizations and Societies”, vol. 3, s. 163–177.
- Lupo J. Anderson C. (2008), *Off-Hollywood Lives: Irony and Its Discontents in the Contemporary Biopic*, „Journal of Popular Film and Television”, vol. 36(2), 102–112.
- Maio K. (1995), *A flop about a failure*, „Fantasy & Science Fiction”, vol. 88(6).
- Medved H., Medved M. (1980), *The Golden Turkey Awards: The Worst Achievements in Hollywood History*, London.
- Mellamphy D. (2009), *The Paradox of Transvestism in Tim Burton's Ed Wood*, „Wide Screen”, vol. 1(1), s. 1–12.
- Moles A. (1978), *Kicz, czyli sztuka szczęścia*, Warszawa.

- Nęcka E. (2001), *Psychologia twórczości*, Gdańsk.
- Oseka A. (1978), *Słowo wstępne*, [w:] A. Moles, *Kicz, czyli sztuka szczęścia*, Warszawa.
- Pye G. (2010), *Introduction: Trash as Cultural Category*, [w:] G. Pye (ed.), *Trash Culture. Objects and Obsolescence in Cultural Perspective*, Bern.
- Rednour D. (2011), *A peek inside a personal librarian*. „Georgia Library Quarterly”, vol. 48(3), s. 4–5.
- Rzepa T. (2005), *Psychologowie o sztuce życia*, „Roczniki Psychologiczne”, vol. 8(1), 7–21.
- Sardica J.M. (2013), *The content and form of 'conventional' historical biography*, „Rethinking History”, vol. 17 (3), s. 383–400.
- Szmidt K.J. (2012), *Epifania i doświadczenie krystalizujące w biografii twórczej w biografii twórczej – próba zarysowania pola badawczego*, „Terazniejszość – Człowiek – Edukacja”, vol. 4(60), s. 73–86.
- Umland S.J. (2015), *The Tim Burton Encyclopedia*, Lanham, Md.
- Weininger O. (1906), *Sex and Character*, New York.

Netografia

- Ansen D. (1999), *Kitsch as kitch can*, 'Newsweek', 124(15).<http://europe.newsweek.com/kitsch-kitsch-can-189406?rm=eu> (stan z dnia 24 marca 2016).
- Brownlow K., Beauchamp C., Callan M.F., Eliot M., Leider E.W., McBride J., McGilligan P., Sikov E. (2013), *The Art and Craft of Film Biography: A Critical Symposium*, „Cinèaste”, 38(3), 16–25, <http://www.jstor.org/stable/43500850> (stan z dnia 26 lutego 2018).
- Conway S. (1991), *Kitsch and its Opposition*. www.subverbis.com/essays/kitsch.rtf (stan z dnia 24 marca 2016).
- Ebert R. (1994), *Ed Wood. Movie Review & Film Summary*. <http://www.rogerebert.com/reviews/ed-wood-1994> (stan z dnia 24 marca 2016).
- Frierson M. (1996), *Tim Burton's 'Vincent'--A Matter of Pastiche*, <http://www.awn.com/mag/issue1.9/articles/frierson1.9.html> (stan z dnia 24 marca 2016).
- Galindo S. (2016), *The Life of Edward D. Wood Jr.* <http://www.edwood.org/bio.html> (stan z dnia 24 marca 2016).
- Higley S.L. (2001), *A Taste for Shrinking: Movie Miniatures and the Unreal City*. „Camera Obscura”, 16(2 47), s. 1–35. <http://www.boxofficemojo.com/movies/?id=edwood.htm> (stan z dnia 24 marca 2016), <http://www.filmweb.pl/film/Glen+czy+Glenda-1953-108604> (stan z dnia 24 marca 2016), <http://www.moviemistakes.com/film2839> (stan z dnia 13 lutego 2016).
- Lafrance J.D. (2016) *Ed Wood Retrospective*. <http://www.mimarkit.com/ed-wood-retrospective/> (stan z dnia 24 marca 2016).
- Patches M. (2014), *How Plan 9 From Outer Space earned, and lost, the title of worst movie of all time*. <https://thedissolve.com/features/movie-of-the-week/623-how-plan-9-from-outer-space-earned-and-lost-the-ti/> (stan z dnia 14 lutego 2016).
- Sternbergh A. (2007), *Clarification* „New York Magazine”, <http://nymag.com/arts/tv/features/37636/> (stan z dnia 13 lutego 2016).
- Travers P. (1994), *Ed Wood*, „Rolling Stone”, p. 693, <http://www.rollingstone.com/movies/reviews/ed-wood-19940928> (stan z dnia 12 lutego 2016).
- Williams E. (2011), *Burton gets the Wood on Downey's Chaplin*, „The Australian” <http://www.theaustralian.com.au/arts/burton-gets-the-wood-on-downeys-chaplin/story-e6frg8n6-1226094472329> (stan z dnia 13 lutego 2016).